

II. PRACE DROBNE I MATERIAŁY

RYSZARD SAJKOWSKI (Olsztyn)

Oskarżenia o obrazę majestatu w procesach *de repetundis*. Obwinienie Gajusza Juniusza Syllanusa z roku 22 n.e.

Wraz z rozwojem terytorialnym państwa rzymskiego pojawił się problem zarządzania obszarami położonymi poza Italią. Aby sprostać temu zadaniu, senat powoływał na czas określony namiestników prowincji, którzy jako prokonsulowie i propretorzy stanowili uzupełnienie magistratury miasta Rzymu. Urzędnicy owi posiadali *imperium* czyli zakres władzy, która im przysługiwała w czasie pełnienia ich obowiązków. Nikła kontrola, jak też przemożna chęć wzbogacenia się powodowała, że część namiestników bezlitośnie ograbiała powierzone sobie tereny. Taka sytuacja musiała wywoływać opór ludności prowincji, która często w samym Rzymie próbowała szukać sprawiedliwości. W okresie republiki sądownictwo zajmujące się rozpatrywaniem nadużyć w prowincjach – *de repetundis*, stało się przedmiotem ostrych walk politycznych między senatem a ekwitami. U podstaw tego konfliktu leżała rywalizacja tych stanów o dostęp do maksymalnej eksploatacji prowincji. Niektórzy namiestnicy – często w trosce o dobro ludności czy też w poczuciu własnego interesu – przeciwstawiali się nadużyciom mającym miejsce przy ściąganiu podatków przez ekwickie spółki publikanów. To z kolei wywoływało niezadowolenie tych ostatnich i wzmagало ich walkę o kontrolę nad sądownictwem *de repetundis*. Pierwsze trybunały sądzące nadużycia namiestników w prowincjach, tzw. *quaestiones perpetuae de rebus repetundis*, wprowadzono w 149 r. p.n.e. na mocy *lex Calpurnia de repetundis*. Sędziami w nich byli senatorscy *recuperatores*, którzy zasiadali w wyznaczanych okresowo komisjach. Skład trybunałów powodował, że namiestnicy prowincji mogli czuć się prawie bezkarni.

Sytuacja zmieniła się wraz z reformami trybuna ludowego Gajusza Semproniusza Grakchusa. W roku 123 p.n.e. na mocy *lex iudiciaria* pozbawił on senatorów wpływu na sądownictwo *de repetundis*, oddając je w ręce ekwitów. Od tego też momentu wydatnie zwiększyła się liczba skazanych namiest-

ników, także tych całkowicie niewinnych. Stan ten powodował niezadowolenie senatu i w konsekwencji doprowadził do ponownej zmiany składu trybunałów *de repetundis* w okresie dyktatury Lucjusza Korneliusza Sulli. Na mocy *lex Cornelia* usunięto z nich ekwitów, przywrócono je natomiast senatorom. Kolejna zmiana w organizacji tych sądów miała miejsce w roku 70 p.n.e., kiedy to przyjęta wówczas *lex Aurelia* postanawiała, że w skład ich w równej części będą wchodzić senatorowie, ekwici oraz przedstawiciele górnej warstwy plebsu, tzw. *tribuni aerarii*¹.

Poważne przeobrażenia w funkcjonowaniu prawa o nadużyciach w prowincjach wniosła uchwalona z inicjatywy Gajusza Juliusza Cezara *lex Iulia de repetundis* (59 r. p.n.e.). Wprowadzała ona zakaz przyjmowania darów i sprzedawania przywilejów przez namiestników. Prawdopodobnie zawierała również formalne rozróżnienie między zwyczajnym przywłaszczeniem pieniędzy (*pecuniae captae*), a grabieżą nacechowaną przemocą i okrucieństwem (*saevitia*). Pociągało to za sobą stopniowanie kary wymierzonej wobec namiestnika skazanego z tytułu *repetundae*. Zwykle przywłaszczenie pieniędzy powodowało popadnięcie w stan hańby (*infamia*) i kończyło się wykluczeniem z senatu oraz ewentualnym zadośćuczynieniem. Praktyka ta znana była jeszcze z okresu przed reformami Sulli. Inaczej sytuacja wyglądała w przypadku namiestnika oskarżonego o okrucieństwo. Stopniowanie kolejnych sankcji prowadzić mogło do wymierzenia kary śmierci. Wydaje się również, że sama *saevitia* bez *pecuniae captae* powodowała te same skutki prawne co wymuszenie pieniędzy połączone z okrucieństwem. Postanowienia *lex Iulia de repetundis* w zasadniczych zrębach obowiązywały przez cały okres wczesnego cesarstwa².

Panowanie Oktawiana Augusta przyniosło pewną ewolucję w procesach dotyczących nadużyć w prowincjach, która dotyczyła nie tyle asortymentu stosowanych kar, co zmiany procedury. Owe reformy znamy dzięki dwóm dokumentom z Cyreny, zachowanym w postaci greckiej inskrypcji z 4 r. p.n.e. – tzw. *Senatus Consultum Calvisianum* (*senatus consultum de pecuniis repetundis*) wraz z towarzyszącym mu edyktem princepsa. W świetle tych aktów poszkodowani mieszkańcy prowincji dążący do odzyskania swoich pieniędzy od niesumiennej namiestników, mogli zwrócić się do senatu z proś-

¹ Zob. G. H. Stevenson, *The Provinces and their Government*, Cambridge Ancient History (dalej CAH) IX, Cambridge 1932, s. 437 nn.; A. N. Sherwin-White, *Poena legis repetundarum*, Papers of the British School at Rome 17, 1949, s. 5 nn.; R. A. Bauman, *The „Leges iudiciorum publicorum” and their Interpretation in the Republic, Principate and Later Empire*, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (dalej ANRW) II 13, Berlin – New York 1980, s. 123; T. Łoposzko, *Historia społeczna republikańskiego Rzymu*, Warszawa 1987, s. 89 n.; W. Mossakowski, *The crimen repetundarum. The analysis of the juridical sources of Roman Republic*, Eos 81, 1993, s. 213 nn.

² Zob. A. N. Sherwin-White, op. cit., s. 12 nn.; M. I. Henderson, *The Process „de repetundis”*, Journal of Roman Studies (dalej JRS) 41, 1951, s. 75 nn.; P. A. Brunt, *Charges of Provincial Maladministration under the Early Principate*, Historia 10, 1961, s. 192 n.

bą o natychmiastowe wyznaczenie trybunału sędziowskiego w składzie pięciu senatorów, którzy powinni rozpatrzyć dany przypadek i wydać wyrok w ciągu trzydziestu dni³. Prawdopodobnie trybunał ten zajmował miejsce starego *iudicium publicum* także w przypadku innych rodzajów wykroczeń, nie rozpatrywał on jednak oskarżeń z tytułu *saevitia*. Te ostatnie wysłuchiwane były przez cały senat lub też być może wnoszono je przed stosowne *quaestio*, sądzące morderstwa. *SC Calvisianum* jest dla nas najwcześniejszym dowodem z czasów cesarstwa świadczącym o powrocie sądenia przestępstw *repetundae* do kompetencji senatu⁴.

W okresie wczesnego pryncypatu nastąpiły też przemiany innego typu. Coraz wyraźniej zaczęto postrzegać przestępstwa *repetundae* jako naruszenie tego porządku, na straży którego stał princeps. Szczególnie niebezpiecznie jawiła się tutaj *saevitia*. Uznana już w prawie julijskim za groźną, w nowych warunkach ustrojowych wydawała się być wymierzona w osobę cesarza. Namiestnik samowolnie używający siły w celu wymuszenia pieniędzy, nawet wówczas gdy posługiwał się tylko oddziałami posiłkowymi, przekraczał swoje *imperium*. Postępując w ten sposób naruszał też *imperium maius* princepsa⁵. Trzeba również pamiętać, że użycie siły wobec mieszkańców prowincji mogło spowodować ich otwarte powstanie przeciwko władzy rzymskiej, co prowadziłoby do niepożądanych niepokojów w państwie.

Kształtowanie przez Augusta podstaw nowego ustroju politycznego dokonywało się nie tylko poprzez formalne legalizowanie jego władzy, reformowanie zarządzania sprawami imperium (w tym również prowincji). Poważną rolę w tym procesie odegrały różne, bliżej nie sprecyzowane tytuły i honory. Przykładem może być tutaj *auctoritas*, wyrażająca wyższość autorytetu prin-

³ Tekst *Senatus Consultum Calvisianum* – J. G. C. Anderson, *Augustan Edicts from Cyrene*, JRS 17, 1927, s. 34 nn.; V. Ehrenberg, A. H. M. Jones, *Documents Illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius* (dalej EJ), Oxford 1955 nr 311 V; R. K. Sherck, *Roman Documents from the Greek East. Senatus Consulta and Epistulae to the Age of Augustus*, Baltimore 1969, nr 31; J. H. Oliver, *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, American Philosophical Society 178, Philadelphia 1989, nr 12. Zob. też – H. S. Jones, *Senatus populusque romanus*, CAH¹, t. X, Cambridge 1931, s. 171; A. N. Sherwin-White, op. cit., s. 14 nn.; H. Last, rec. F. De Visscher, *Les Édits d'Auguste découverts à Cyrene*, JRS 35, 1945, s. 93 nn.; M. I. Henderson, op. cit., s. 74, 80, 86 nn.; P. A. Brunt, *Charges*, s. 199, 202, 204 n.; J. Bleicken, *Senatsgericht und Kaisergericht. Eine Studie zur Entwicklung des Prozesrechtes im frühen Prinzipat*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philol. – hist. Kl., 3 Folge, 53, Göttingen 1962, s. 36 nn.; L. Fanizza, *Il senato e la prevenzione del „crimen repetundarum” in età tiberiana*, Labeo 23, 1977, s. 211.

⁴ R. J. A. Talbert, *The Senate of Imperial Rome*, Princeton 1984, s. 464 n.

⁵ Zob. H. S. Jones, *The princeps*, CAH¹, t. X, Cambridge 1934, s. 137; M. Hammond, *The Augustan Principate in theory and Practice during the Julio-Claudian Period* (pierwsze wydanie w 1933), New York 1968, s. 25 nn.; M. Grant, *The Augustan „Constitution”*, Greece and Rome (dalej GR) 18, 1949, s. 98; A. H. M. Jones, *The Imperium of Augustus*, JRS 41, 1951, s. 112 nn. (= *Studies in Roman Government and Law*, Oxford 1960, s. 1 nn.); tenże, *Augustus*, London 1970, s. 55 nn.

cepsa od jego kolegów senatorów⁶. Wywyższeniu osoby cesarza miało też służyć nadanie przez Augusta nowego znaczenia prawom i instytucjom okresu republiki. W roku 23 p.n.e. przejął on dożywotnio uprawnienia trybuna ludowego. W ten sposób August stał się ucieleśnieniem majestatu ludu rzymskiego. Należy dodać, że prawodawstwo tego okresu zapewniało mu wiele innych uprawnień i zabezpieczeń nietykalności jego osoby, które wcześniej trybunom nie przysługiwały. Był on *sacrosanctis*, każde zaś wystąpienie przeciwko niemu stanowiło *crimen laesae maiestatis*. Dzięki brakowi dokładnego zdefiniowania, prawo o obrazie majestatu w sposób szczególny odpowiadało nowej sytuacji politycznej rozwijającego się jedynowładztwa. Dawało ono możliwość takiej poszerzonej interpretacji, która w zależności od aktualnych potrzeb pryncypsa najlepiej spełniała jego oczekiwania⁷. Należy tu wskazać chociażby na wykorzystanie elementów *maiestas* w procesie namiestnika Macedonii Marka Primusa, który prowadził działania wojenne bez zgody cesarza⁸. Wytaczanie oskarżeń o obrazę majestatu wobec zarządców prowincji w okresie cesarstwa miało więc swój początek już za Augusta. Procesy owe są jednak słabo naświetlone przez zachowane źródła⁹. Dopiero dokładna relacja rządów następcy założyciela pryncypatu – Tyberiusza, dzieła pióra Tacyty, pozwala nam dokładniej przyrzeć się mechanizmowi łączenia oskarżeń *repetundae* i *laesae maiestatis* w procesach namiestników prowincji.

Pierwsze takie oskarżenie miało miejsce w roku 15 n.e. i wymierzone było w byłego namiestnika Bitynii propretora Marka Graniusza Marcellusa. Obwiniony został jednak uwolniony od zarzutu obrazy majestatu, natomiast jego winy względem mieszkańców prowincji miały być rozpatrywane jako przypadek *repetundae*¹⁰.

⁶ Zob. *Res Gestae divi Augusti* – EJ nr 1.34; H. S. Jones, *The princeps*, s. 131; M. Hammond, op. cit., s. 58; M. Grant, op. cit., s. 100; A. H. M. Jones *The Imperium*, s. 117; A. Wallace-Hadrill, *Image and Authority in the Coinage of Augustus*, JRS 76, 1986, s. 66 nn.

⁷ Zob. C. W. Chilton, *The Roman Law of Treason under the Early Principate*, JRS 45, 1955, s. 73 nn.; J. E. Allison, J. D. Cloud, *The lex Julia Maiestatis*, Latomus 21, 1962, s. 711 nn.; J. D. Cloud, *The text of Digest XLVIII, 4. Ad legem Iuliam maiestatis*, Zeitschrift der Savigny – Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 80, 1963, s. 206 nn.; R. A. Bauman, *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustan Principate*, Johannesburg 1967, s. 171 nn.

⁸ Cassius Dio LIV 3.1 nn.; C. W. Chilton, op. cit., s. 75; R. S. Rogers, *Treason in the Early Empire*, JRS 49, 1959, s. 92; K. M. T. Atkinson, *Constitutional and Legal Aspects of the Trials of Marcus Primus and Varro Murena*, Historia 9, 1960, s. 440; R. A. Bauman, *Crimen*, s. 183 nn.; B. Levick, *Primus, Murena, and Fides: notes on Cassius Dio LIV. 3*, GR 22, 1975, s. 156 nn.; R. Syme, *The Augustan Aristocracy*, Oxford 1989, s. 40, 70, 387.

⁹ Zob. P. A. Brunt, *Charges*, s. 224; J. Bleicken, op. cit., s. 32 n.; R. A. Bauman, *Crimen*, s. 180 nn.

¹⁰ Zob. Tacitus, *Annales* I 74.1 nn.; F. B. Marsh, *The Reign of Tiberius*, London 1931, s. 110; R. S. Rogers, *Criminal Trials and Criminal Legislation under Tiberius*, American Philological Association 6, Middletown/Connecticut 1935, s. 9 nn.; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, t. I, Princeton 1950, s. 505; P. A. Brunt, *Charges*, s. 199; D. C. A. Shotter, *Tiberius and the spirit of Augustus*, GR 13, 1966, s. 207 nn.; R. Katzoff, *Tacitus, Annales I, 74: the*

Poważne konsekwencje dla dalszego rozwoju praktyki łączenia oskarżeń *repetundae* oraz *laesae maiestatis* miało obwinienie w 22 r. n.e. byłego prokonsula prowincji Azji Gajusza Juniusza Sylanusa. Został on oskarżony przez rzymskich sprzymierzeńców o zdzierstwa i okrucieństwo. Ponadto konsul roku 21 Mamerkus Emiliusz Skaurus, pretor Juniusz Otho oraz edyl Brutediusz Niger zarzucili mu obrazę ubóstwionego Augusta i lekceważenie majestatu Tyberiusza (*violatum Augusti numen, spretam Tiberii maiestatem*). Do tych oskarżycieli dołączyli nowi, niedawni współpracownicy Sylanusa – jego kvestor Geliusz Publikola i legat Marek Pakoniusz. Wszyscy ci senatorowie, jak też przybyli z prowincji Azji pełnomocnicy pokrzywdzonych miast, wykazywali wielką energię w atakowaniu byłego prokonsula. Tacyt podkreśla także niechętny stosunek Tyberiusza do oskarżonego, ale równocześnie z relacji historyka wynika, iż Sylanus nie potrafił odeprzeć większości stawianych mu zarzutów. Przejęto również jego niewolników w celu przesłuchania ich na torturach. W toku debaty nad wyrokiem, cesarz powołał się na precedens z czasów Augusta i odczytał memoriał swojego poprzednika w sprawie Lucjusza Waleriusza Wolezusa Messali, również prokonsula Azji, wraz z podjętą wówczas przeciw niemu uchwałą senatu. Następnie Tyberiusz zapytał o zdanie Lucjusza Kalpurniusza Pizona, który po wstępie na temat łaskowości princepsa stwierdził, że Sylanusowi należy zabronić ognia i wody oraz wygnać na wyspę Gyarus (*aqua et igni interdicendum... ipsumque in insulam relegandum*). Wypowiedź ta spotkała się z powszechnym aplauzem senatorów, przy czym Gnejusz Korneliusz Lentulus zaproponował, aby wyłączyć z konfiskaty dobra Sylanusa po matce i przekazać je tegoż synowi. Cesarz zgodził się z tym wnioskiem, a ponadto powołując się na wstawiennictwo siostry oskarżonego – Junii Torkwaty oraz dzikość proponowanego miejsca odosobnienia, wnioskował jego zamianę na wyspę Cytnus, co też ostatecznie zostało zaaprobowane przez senat¹¹.

Z przekazu Tacyty wynika, że podstawowymi zarzutami stawianymi Sylanusowi był wyzysk prowincji i okrucieństwo. Przystępstwa owe powinny

case of *Granius Marcellus*, *American Journal of Philology* (dalej *AJP*) 92, 1971, s. 680 nn.; R.A. Bauman, *Impietas in Principem. A Study of Treason against the Roman Emperor with Special Reference to the first Century A. D.*, *Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte* 67, München 1974, s. 76 nn.; R. J. A. Talbert, op. cit., s. 475.

¹¹ Tac., *Ann.* III 66 – 69; F. B. Marsh, *Tacitus and Aristocratic Tradition*, *Classical Philology* (dalej *CP*) 21, 1926, s. 305 nn.; tenże, *Reign of Tiberius*, s. 112; R. S. Rogers, *Criminal Trials*, s. 66 nn.; C. W. Mendel, *Dramatic construction in Tacitus' Annals*, *Yale Classical Studies* 5, 1935, s. 21; D. Magie, op. cit., s. 505; E. Koestermann, *Die Majestätsprozesse unter Tiberius*, *Historia* 4, 1955, s. 103; P. A. Brunt, op. cit., s. 200 nn.; R. Seager, *Tiberius*, London 1972, s. 159 n.; D. C. A. Shotter, *The Trial of C. Junius Silanus*, *CP* 67, 1972, s. 126 nn.; R. A. Bauman, *Impietas*, s. 92 nn.; B. Levick, *Poena Legis Maiestatis*, *Historia* 28, 1979, s. 376 nn.; R. Syme, op. cit., s. 193, 293. Odnośnie praktyki przejmowania przez państwo niewolników osób oskarżonych o obrazę majestatu, zob. P. A. Brunt, *Evidence given under Torture in the Principate*, *Zeitschrift der Savigny – Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 97, 1980, s. 256.

być sądzone jako przypadki *repetundae*. Historyk zaznacza jednak, że jeden z oskarżycieli zarzucających Sylanusowi obrazę bóstwa Augusta oraz majestatu Tyberiusza, Mamerkus Skaurus powoływał się na procesy z dalszej i bliższej przeszłości, w których dopatrywał się precedensów oskarżania niesumiennej namiestników o obrazę majestatu. Wymieniał tutaj Lucjusza Aureliusza Kottę, Serwiusza Sulpicjusza Galbę oraz Publiusza Rutiliusza Rufusa. Sam historyk ironicznie podchodzi do tych przykładów¹², lecz wydaje się, że wywody Skaurusa musiały posiadać jakieś podstawy, które uzasadniały jego twierdzenie, iż były to procesy dotyczące *maiestas*. Należy przyjąć, że przytoczone tu przypadki oskarżeń nie zawierają jedynie zarzutu *repetundae*, lecz odnoszą się również do *saevitia in socios*, ta zaś ostatnia posiadała długą tradycję związku z *maiestas p. R. minuta*¹³. Jednak w ujęciu Skaurusa owa obraza majestatu ludu rzymskiego ulega pewnej transformacji. Nie zarzuca on bowiem Sylanusowi *maiestas p. R. minuta*, lecz *violatum Augusti numen, spretam Tiberii maiestatem*. Obraza boskiego Augusta i Tyberiusza byłaby w tym ujęciu funkcją obrazy majestatu ludu rzymskiego¹⁴. Taka interpretacja wydaje się przekonująca. Proces Sylanusa był okazją do swoistego współzawodnictwa między oskarżycielami i trudno sobie wyobrazić, aby Skaurus zdecydował się na nim wystąpić bez gruntownego przygotowania. Musiał więc użyć takiej argumentacji, która miała by szansę przekonać chociaż część senatorów.

Po raz drugi Tacyt wspomina o zarzutach obrazy majestatu, kiedy przekonuje, że wysuwanie tego typu oskarżeń miało na celu powstrzymać krewnych Sylanusa od przyjścia mu z pomocą¹⁵. W tym miejscu można uczynić pewną dygresję. Wspomniane osamotnienie byłego prokonsula musiało być zapewne wstydlive dla potomków jego samego jak i jego rodziny. Mogło ono też utwierdzać „podejrzenie” o prawdziwości stawianych mu zarzutów, w obliczu których nawet jego krewni zwątpili w sens organizowania energiczniejszej obrony. W ostatecznej bowiem konsekwencji wynik postępowania sądowego rzucał cień na jedną z najdostojniejszych ówczesnych *gentes* arystokracji rzymskiej – ród Juniuszy. Według F. B. Marsh’a wspomniany tu fragment przekazu Tacyty powstał właśnie z inspiracji potomków skazanego w 22 r. n.e. prokonsula Azji, którzy pragnęli wymazać pamięć o oczywistej winie swojego antenata. Zarzut obrazy majestatu został tutaj potraktowany jako oskarżenie uniwersalne, które

¹² Tac., Ann. III 66.1–2.

¹³ Zob. A. N. Sherwin-White, op. cit., s. 17 nn.; M. I. Henderson, op. cit., s. 87; R.A. Bauman, *Impietas*, s. 94; por. E. Badian, *Mam. Scaurus cites precedent*, *Classical Review* 8, 1958, s. 216 nn. O związku *saevitia in socios* z *maiestas p. R. minuta* zob. R. A. Bauman, *Crimen*, s. 11, 22, 30 nn., 79 n. Również w ujęciu samego Tacyty w okresie republiki zły rząd sprawami państwa mógł być podstawą do oskarżenia o obrazę majestatu – Ann. I 72.2.

¹⁴ R. A. Bauman, *Impietas*, s. 94 n.

¹⁵ Tac., Ann. III 67.3.

jest w stanie powalić każdego, bez względu na stopień jego winy¹⁶. Nie zgodził się z taką interpretacją R.S.Rogers, który jednak z kolei podobnie jak F.B.Marsh nie widział poważniejszej roli dla oskarżenia z tytułu *maiestas* w obwinieniu byłego prokonsula Azji, utrzymywał natomiast, iż było to jedynie postępowanie *de repetundis*¹⁷. Podobny pogląd wyraził też D.C.A.Shotter. Jest on zdania, iż przekonanie Tacyty, że celem procesu Syllanusa było jego zniszczenie, pochodziło nie z rodzinnej tradycji obwinionego, lecz z własnej obserwacji antycznego historyka. D.C.A.Shotter uważa również, że Tacyt nie traktował potępienia Syllanusa jako aktu tyranii Tyberiusza. Decydującą rolę w tym względzie odegrała własna wina oskarżonego oraz niechęć ku niemu licznej grupy senatorów¹⁸. Nie można się w pełni zgodzić z tym ostatnim poglądem. O skazaniu Syllanusa faktycznie zadecydowała jego wina, jak też wrogi do niego stosunek części senatu. Tacyt jest jednak wyraźnie zakłopotany dowodami obciążającymi niedawnego prokonsula, oraz jego izolacją i potępieniem przez senatorów. Dlatego też w celu wybielenia byłego namiestnika Azji sugeruje, że do zguby doprowadziła go niechęć cesarza – tyрана, skutecznie uniemożliwiająca niesienie mu jakiegokolwiek pomocy¹⁹.

Odpowiedź na pytanie dotyczące charakteru procesu Syllanusa leży zapewne w przytoczonym przez Tyberiusza precedensie z czasów Augusta. Woleusz Messala był prokonsulem Azji w 11 lub 12 r. n.e. i w czasie swojego urzędowania wsławił się zdzierstwami, przede wszystkim zaś okrucień-

¹⁶ F. B. Marsh, *Tacitus and Aristocratic*, s. 305 nn.

¹⁷ R. S. Rogers, *Criminal Trials*, s. 67 nn.; tenże, *Ignorance of the Law in Tacitus and Dio: Two Instances from the History of Tiberius*, Transactions and Proceedings of the American Philological Association 69, 1933, s. 25; podobnie R. Seager, op. cit., s. 160 oraz B. Levick, *Tiberius the Politician*, London 1976, s. 190, przypis 109 ze strony 288; U. Vogel-Weidemann, *Die Statthalter von Africa und Asia in den Jahren 14 – 68 n. Chr. Eine Untersuchungen zum Verhältnis Princeps und Senat*, Antiquitas 31, Bonn 1982, s. 235.

¹⁸ D. C. A. Shotter, *Trial*, s. 127 nn.

¹⁹ Por. B. Walker, *The Annals of Tacitus. A Study in the Writing of History*, Manchester 1952, s. 98 n. W ujęciu Tacyty Tyberiusz jest przykładem krwawego tyрана, zob. T. S. Jerome, *The Tacitean Tiberius: A Study in Historiographic Method*, CP 7, 1912, s. 290 n.; F. B. Marsh, *Reign of Tiberius*, s. 284 nn.; J. M. C. Toynbee, *Dictators and Philosophers in the First Century A.D.*, GR 13, 1944, s. 43 nn.; A. J. Woodman, *Tacitus' Obituary of Tiberius*, Classical Quarterly 39, 1989, s. 197 nn.; R. Sajkowski, *Między „damnatio memoriae” a apo-teozą. Kilka uwag na temat pogrzebu Tyberiusza w kontekście kultu cesarskiego*, [w:] Społeczeństwo i Polityka do XVII wieku, Księga pamiątkowa ku czci Profesora doktora Wacława Odyńca w 70 – lecie urodzin, red. J. Śliwiński, Studia i Materiały WSP Olsztyn Nr 65, 1994, s. 27 nn.; zob. też G. A. Harter, *Tacitus and Tiberius*, AJP 41, 1920, s. 57 nn.; F. Klinger, *Tacitus über Augustus und Tiberius. Interpretationen zum Eingang der Annalen*, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch – hist. Kl., Jahrgang 1953, Heft 7, München 1954, s. 26 nn.; A. Garzetti, *Sul problema di Tacito e Tiberio*, Rivista Storica Italiana 67, 1955, s. 70; E. Cizek, *Sine ira et studio et l'image de l'homme chez Tacite*, Studii Clasice 18, 1979, s. 103 nn.; C. Grassi, *Ambiguità di Tacito nella valutazione di Tiberio*, Athenaeum 57, 1979, s. 27 nn.

stwem²⁰. R.A.Bauman uważa, że został on skazany na podstawie prawa o obrazie majestatu. Badacz ten w oparciu o analizę fragmentu Pliniusza Starszego dotyczącego hańbiącej klęski Publiusza Kwinkcjusza Warusa w Lesie Teutoburskim w 9 r. n.e. (*Variana clades et maiestatis eius foeda suggillatio*), wysuwa przypuszczenie, że gdyby Warus przeżył germańską katastrofę prawdopodobnie zostałby oskarżony o to, iż poprzez nieudolne dowództwo nad powierzonymi sobie legionami dopuścił się *crimen maiestatis p. R. minutae*, która łączyłaby się bezpośrednio z obrazą majestatu samego Augusta. Na tej podstawie R.A.Bauman przyjmuje, że również postępowanie Messali uderzało w majestat założyciela pryncypatu. Tyberiusz przytaczając ten przypadek podczas procesu w 22 r. miał się tym samym zgodzić z interpretacją Skaurusa co do charakteru występków Syllanusa jako znieważeniu *numen* Augusta i wzgardzeniu majestatem panującego princepsa. Cesarz pomimo swojego dotychczasowego umiarkowania, które przejawiał we wcześniejszych procesach zawierających oskarżenie o obrazę majestatu (także w przypadku Graniusza Marcellusa), obecnie stał na stanowisku, że przestępstwo Syllanusa należy traktować jako zbrodnię wymierzoną zarówno w boskiego Augusta jak i w niego samego. *Spretam Tiberii maiestatem* została tu zatem powiązana z *saevitia in socios* byłego prokonsula Azji. Tym samym granica między boskim Augustem a panującym cesarzem w zakresie *maiestas* stała się mniej wyraźna²¹.

Przyjęcie przedstawionego tutaj scenariusza wydarzeń i uwarunkowań obecnych w procesie Syllanusa, wyjaśnia nam też dlaczego zastosowano wobec niego deportację na wyspę, czyli karę przewidzianą w przypadku obrazy majestatu. W sentencji wyroku mamy do czynienia z połączeniem dwóch kar – *aquae et ignis interdictio* oraz *relegatio*. Od czasów Augusta obie te sankcje coraz częściej występują razem jako elementy składowe stopniowo kształtującej się *deportatio in insulam*. W okresie republiki wygnanie z powodu nadużyć w prowincjach przybierało najczęściej postać *exilium* i polegało na zakazie pobytu w samym Rzymie, w określonej odległości od niego albo też odnosiło się do terenu całej Italii. Było ono czasowe i nie pociągało za sobą konfiskaty majątku oraz utraty praw politycznych. Deportacja polegała natomiast na dożywotnim najczęściej wygnaniu na wyznaczoną wyspę lub do miejscowości w odległej prowincji. Skazany tracił majątek i prawa polityczne²².

²⁰ Zob. Seneca, *De Ira* II 5.5. Proces Wolezusa Messali miał prawdopodobnie miejsce w 13 r. n.e., zob. J.Bleicken, op. cit., s. 35; R. J. A. Talbert, op. cit., s. 461, 507.

²¹ Plinius Maior, *Naturalis historia* VII 150; R. A. Bauman, *Impietas*, s. 94 nn.; por. P. A. Brunt, *Evidence*, s. 257 oraz przyp. 10 z tej strony. Z poglądem tym nie zgadza się U. Vogel-Weidemann, op. cit., s. 234 n. oraz przypis 139 ze str. 235.

²² Zob. M. I. Henderson, op. cit., s. 71 nn.; P. A. Brunt, *Charges*, s. 202 n.; P. Garnsey, *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*, Oxford 1970, s. 111 nn.; B. Levick, *Poena Legis*, s. 367 nn.; por. R. Seager, op. cit., s. 160. Zob. też M. V. Braginton, *Exile under the Roman Emperors*, *Classical Journal* 39, 1943/44, s. 391 nn.

Godnym podkreślenia jest tutaj fakt, że ta surowa kara, która spotkała także Syllanusa, została z aprobatą przyjęta przez senat. Lucjusz Pizon, autor sentencji wyroku, podczas swojego wystąpienia w sprawie byłego prokonsula Azji, z wdzięcznością wyrażał się o *clementia* pryncypsa. Możemy stąd wnioskować, że właściwą sankcją za przestępstwa popełnione przez Syllanusa powinna być kara śmierci²³. Tyberiusz wzbraniał się jednak przed posunięciami, które mogły by wyrzucić niekorzystne wrażenie na górnych warstwach społeczeństwa²⁴. Prawdopodobnie też ograniczony charakter przestępstw Syllanusa nie pociągał za sobą konieczności gorliwszego zaangażowania się cesarza w tę sprawę²⁵. Princeps odrzucił też propozycję Publiusza Korneliusza Dolabelli, aby mając na uwadze omawiany w senacie przypadek, wykluczyć w przyszłości od głosowania o prowincje kandydatów z niepocholebną przeszłością. Cesarz uznał, iż byłoby to działanie pochopne, szkodzące interesom imperium²⁶.

Podstawą prawną wyroku w postępowaniu przeciwko Syllanusiowi stał się zapewne przytoczony przez Tyberiusza precedens z czasów Augusta. Akta ubóstwionego założyciela pryncypatu stały się więc niezbywalną częścią obo-

²³ Łaskawość okazana przez pryncypsa w toku procesów lat 21 – 22 n.e. została być może uhonorowana serią monet sławiących *virtus* cesarskie – *Clementia* i *Moderatio*, zob. C. H. V. Sutherland, *Two „Virtues” of Tiberius: A Numismatic Contribution to the History of his Reign*, JRS 28, 1938, s. 129 nn.; tenże, *Coinage in Roman Imperial Policy*, 31 B.C. – A.D. 68, London 1951, s. 193 n.; D. C. A. Shotter, *Trial*, s. 130; tenże, *A Group of Maiestas Cases in A.D. 21*, *Hermes* 108, 1980, s. 230. Niektórzy badacze przesuwają jednak tę emisję na lata 34 – 7, zob. M. Grant, *Roman Anniversary Issues. An Exploratory Study of the Numismatic and Medallion Commemoration of Anniversary Years 49 B. C. – A. D. 375*, Cambridge 1950, s. 47; H. Gesche, *Datierung und Deutung der CLEMENTIAE – MODERATIONI – Dupondien des Tiberius*, *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* 21, 1971, s. 37 nn.; A. Biasoli, *Osservazioni su due originali monete di Tiberio*, *Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche* 6, 1977, s. 180 n. Odosobniony pogląd w kwestii datacji tej serii monet reprezentuje B. Levick. Proponuje ona 16 r. n.e., zob. *Mercy and Moderation on the coinage of Tiberius*, [w:] *The Ancient Historian and his Materials, Essays in honour of C. E. Stevens*, ed. B. Levick, Farnborough 1975, s. 123 nn. Zob. też R. S. Rogers, *Studies in the Reign of Tiberius. Some Imperial Virtues of Tiberius and Drusus Julius Caesar*, Baltimore 1943, s. 35 nn.; R. Syme, *Some Pisones in Tacitus*, JRS 46, 1956, s. 18.

²⁴ Zob. Tac., *Ann.* III 69.

²⁵ W 21 r. czyli na rok przed procesem Syllanusiowi Anchariusz Priskus oskarżył prokonsula Krety i Cyreny – Cezjusza Kordusa o zdradę i obrazę majestatu (Tac., *Ann.* III 38.1). Wzmianka Tacyty (*Ann.* III 70.1), iż został on skazany za zdradę wydaje się wskazywać na fakt odrzucenia zarzutu dotyczącego *maiestas*. W tym też roku sam Tyberiusz miał obwinąć znakomitego obywatela Macedonii Antystiusza Wetusa o obrazę majestatu, jako współnika wywrotowych planów wroga Rzymowi władcy Tracji – Reskuporysa. Wetusowi wzbroniono wody i ognia oraz postanowiono go internować na taką wyspę, która będzie daleko od brzegów Macedonii i Tracji (Tac., *Ann.* III 38.2). Mamy tutaj przykład przejęcia inicjatywy przez samego cesarza, zaniepokojonego możliwością naruszenia pokoju w tym rejonie imperium. Niewykluczone jednak, że Wetus został oskarżony nie o obrazę majestatu, lecz o zdradę stanu – *perduellio*. W tym miejscu należy nadmienić o istnieniu bliskiego związku między *crimen maiestatis* a *perduellio* już w okresie wczesnej republiki, zob. R. A. Bauman, *Crimen*, s. 16 nn.; por. A. Magdelain, *Remarques sur la Perduellio*, *Historia* 22, 1973, s. 405 nn.

²⁶ Tac., *Ann.* III 69.1 nn.

wiązującego porządku prawnego²⁷. Już w 15 roku n.e., wkrótce po procesie o obrazę majestatu ekwitów Falaniusza i Rubriusza, Tyberiusz opowiedział się za utrzymaniem w mocy postanowień ubóstwionego Augusta²⁸. Natomiast w 25 r. cesarz polecił usunąć z senatu Apidiusza Merulę, który nie złożył przysięgi na zarządzenia boskiego twórcy pryncypatu²⁹. Swetoniusz w swoim katalogu zastosowań prawa o obrazie majestatu przez Tyberiusza wspomina, iż znieważenie jakichkolwiek czynów lub powiedzeń Augusta podlegało karze głównej.³⁰ Wersja autora *Żywotów Cezarów* jest zapewne uogólnieniem przypadków, które szerzej poznajemy u Tacyty. Niezłożenie przysięgi przez Merulę należy traktować jako wzgardę boskości Augusta wyrażającą się w postaci *impietas*, lecz oporny arystokrata nie został oskarżony z tytułu *maiestas*, a jedynie relegowany z senatu³¹. Jest to dla nas wskazówką, że nie każde uchybienie wobec majestatu założyciela pryncypatu pociągało za sobą oskarżenie i co istotniejsze skazanie. Syllanus naruszył majestat Augusta podwójnie. Po pierwsze był on odpowiedzialny za *saevitia in socios*, zbrodnię wywodzącą się z tradycji republikańskiej, ale w odmienionej sytuacji politycznej i ideologicznej, godzącą w osobę twórcy pryncypatu (także jego następcy), będącego nowym ucieleśnieniem majestatu ludu rzymskiego. Drugie uchybienie posiadało już nowy, imperialny wymiar i polegało na postępowaniu niezgodnym z ustawodawstwem boskiego Augusta. Jednak pomimo formalnych uzasadnień wyroku Syllanusa, należy podkreślić, że prawdziwym powodem jego skazania była nie obraza majestatu twórcy pryncypatu czy Tyberiusza, lecz niewłaściwe zarządzanie prowincją³².

Na przykładzie procesu Syllanusa widzimy, że Tyberiusz pomimo wcześniejszych oporów ostatecznie zaakceptował ingerencję *maiestas* w sądownictwo *de repetundis*. Obok wspomnianych już wyżej przyczyn tego stanu rzeczy, można tu jeszcze wskazać na dwa uwarunkowania. Jednym z nich była szczególna troska cesarza o sprawy prowincji³³. Drugi ściśle związany z pierw-

²⁷ Zob. R. A. Bauman, *Impietas*, s. 97.

²⁸ Tac., Ann. I 77.3.

²⁹ Tac., Ann. IV 42.3.

³⁰ Suetonius, Tiberius 58.

³¹ Tac., Ann. IV 42.3; R. S. Rogers, *Criminal Trials*, s. 91; R. A. Bauman, *Impietas in Principem* s. 80.

³² Tyberiusz był bardzo czuły na punkcie właściwego zarządzania prowincjami, zob. Tac., Ann. I 76.2, 80.1 nn.; Suet., Tib. 32.2; F. B. Marsh, *Reign of Tiberius*, s. 134 nn.; C. E. Smith, *Tiberius and the Roman Empire*, Baton Rouge 1942, s. 182 nn.; R. Seager, op. cit., s. 162 nn.; B. Levick, *Tiberius the Politician*, s. 125 n. Do nielicznych krytyków polityki Tyberiusza wobec prowincji należy G. Alföldy, według którego okres rządów tego cesarza charakteryzował się stagnacją, wynikłą m. in. z praktyki przesadnie rzadkiego zmieniania zarządców prowincji, zob. *La politique provinciale de Tibère*, Latomus 24, 1965, s. 824 nn.

³³ R. A. Bauman sądzi, że włączanie oskarżeń *maiestas* do procesów *de repetundis*, umożliwiało cesarzowi surowsze przesłuchiwanie podsądnych, zob. *Impietas*, s. 53 nn. Ciekawą ocenę wpływu tego typu procesów na stan prowincji przedstawił W. Orth. Uważa on, że nie wpłynęły one na wydatne zmniejszenie się nadużyć ze strony namiestników, ani nie były też w sta-

szym dotyczy specjalnych związków większości cesarzy (wyraźnie też Tyberiusza), z takimi prowincjami jak Afryka Prokonsularna, Betyka, szczególnie zaś Azja³⁴. Należy również podkreślić, że w przypadku traktowania oskarżeń jako zarzutów z tytułu obrazy majestatu, princeps mógł w mniejszym stopniu niż to miało miejsce w innych rodzajach obwinień liczyć się z dawnym prawodawstwem republikańskim. Specyfika *crimen laesae maiestatis* pozwalała mu też w każdym momencie zarówno na wszczynanie nowych oskarżeń, jak też odrzucanie świeżo wniesionych oraz kontrolę aktualnie toczących się. Syllanus nie był jedynym namiestnikiem, w którego oskarżeniu pojawił się zarzut obrazy majestatu. Jego proces był jednak istotny ze względu na wypracowane wówczas procedury, którymi posługiwano się w przyszłości w podobnych przypadkach. Przyjęte wówczas *senatus consultum* stało się podstawą prawną dla ferowania wyroków w wielu innych obwinieniach tego typu, zarówno za Tyberiusza jak i jego następców³⁵.

nie skutecznie pełnić roli aparatu nadzoru. Mogły natomiast odstraszać od sprawowania urzędów, zob. *Die Provinzialpolitik des Tiberius*, München 1970, dyss., s. 70 n.

³⁴ F. Millar, *The Emperor, the Senate and the Provinces*, JRS 56, 1966, s. 166. Mieszkańcy prowincji Azji wdzięczni m.in. za skazanie Syllanusa poprosili w 23 r. o zgodę na wybudowanie dla Tyberiusza, Julii Augusty – matki cesarza oraz senatu świątyni. Po długich dyskusjach senat w 26 r. postanowił, że przybytek ten stanie w Smyrnie, która w ten sposób stała się drugim po Pergamonie ośrodkiem prowincjonalnym kultu cesarskiego oraz miejscem spotkań przedstawicieli miast prowincji Azji – *koinon Asiae*, zob. Tac., *Ann.* IV 15, 55 – 56; J. Deininger, *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n.Chr.*, *Vestigia* 6, München 1965, s. 56 n.; S. R. F. Price, *Rituals and power. The Roman imperial cult in Asia Minor*, Cambridge 1986, s. 64, 66, 185, 258; A. D. Macro, *The Cities of Asia Minor under the Roman Imperium*, ANRW II 7.2, 1980, s. 681 n.

³⁵ Zob. P. A. Brunt, *Charges*, s. 224 n.; C. Zäch, *Die Majestätsprozesse unter Tiberius in der Darstellung des Tacitus*, Winterthur 1972, dyss., s. 29, 60 nn.; R. A. Bauman, *Impietas*, s. 92 nn.; L. Fanizza, *op. cit.*, s. 204 nn., 211.

